

Sándor Iván

A hetedik séta a fikció erdejében

Gyáni Gábornak

Umberto Eco könyvet szentelt hat sétájának a „fikció erdejében”.

Megjegyezte, hogy nem Calvinóval, a *Ha egy téli éjszakán egy utazó írójával* kíván versenyre kelni, mert habár egy időben megjelent munkáik kapcsán a kritikák ezt feltételezték, azonban, írta, egyikük sem tudott arról, hogy min dolgozik a másik.

Eco hat sétája a dokumentum és a fikció találkozáspontjára az olvasót helyezi. A könyv hátsó borítójára írt kiadói ajánlás is ezt erősíti meg. Eszerint Eco a valóság és a fikció bizonytalan határmezsgyéjét vizsgálva megmutatja, milyen súlyos következményekkel járhat, ha a fikciót valóságnak vagy a valóságot fikciónak tekintjük. Vagyis, ha „rosszul olvasunk”.

Megjegyezném: és mi van akkor, ha az író a mindennapos munkájában nem gondol az olvasóra. Másra gondol. Például arra, hogy regényével miképpen hatolhat el a még fel nem tárt emberi (akár történelmi) sorshelyzetekbe.

Ha figyelmesen olvassuk Eco könyvét, akkor abból a rafinált gubancból, amit az olvasóra kacsintva létrehoz, kihúzható egy szál, amelynek nyomán ő is túllép a közvetlen (piaci) hatás megcélzásán, amikor arról ír, hogy „az olvasó és a történet, fikció és élet közötti bonyolult összefüggésben talán egyfajta térképet nyerünk azokra az esetekre, amikor alszik a józan ész és szörnyek születnek”.

* * *

Gyáni Gábor az európai tudományos diskurzushoz kapcsolódva arról ír, hogy „a történelem látványa éppúgy fikció ... mint a kitalált történet maga, amit a regény ad közre. Innen tekintve a történetírás, amely hivatásából adódóan a tényszerű múltbeli valóságnak az igazság szerinti elbeszélése, nem kevésbé fikció, mint a képzeletbeli valóság reprezentációja, amelynek a regény az igaz és hatásos megjelenítője ... eljött az idő, hogy a ténybeliséggel hitelesíteni szokott igaz fogalmát felcseréljük végre a valószerű kategóriájával, hiszen megfontolásra érdemes érvek szólnak amellett, hogy a tény konstruált, és nem pedig eleve adott entitás”.

Mit kezdjünk ennek összefüggéseiben Rilke évszázad előtt, s azóta is alkotói axiómaként kezelt híres gondolatával, miszerint „rettenetes, hogy a tényektől sose ismerhetjük meg a valóságot”.

A valóság a rilkei értelmezésben megegyezik az igazsággal.

Töprengeni érdemes a tényfogalom, a valóságfogalom mint eleve adott entitás, továbbá az igazságfogalom „helyzetváltozásairól”.

Meditációink nyomán talán így „tolódhat el” a Rilkei fogalomrendszer: rettentés, hogy az igaznak feltételezett tények eltakarják előlünk az igaznak fikcionált valóságát.

De menjünk tovább...

Gyáni Gáborral való korábbi dialógusunkban erről azt írtam, hogy ha a tudomány az igaz fogalmának a valóságával való felcserélését keresi, akkor mondhatjuk, hogy a regényíró a valószerűt próbálja (tágabb-érvényesebb) igaz-zá fikcionálni.

* * *

Példasor a műhelymunkából.

Az első világháború Piave menti csatáiról szóló sok hadtörténeti munka közül az egyik (Balla Tibor fejezete a *Magyarország az első világháborúban* – főszerkesztő Romsics Ignác) írja – a fejezet idevonatkozó részét sűríttem –: „A nagy támadás 1918. június 15-én, hajnali három órakor nagy pergőtűzzel és gázlövésrel kezdődött. Az erdélyi 35., a budapesti 31., a nagyváradi 17. közös hadosztály nagyrészt magyar katonákból állt. Az átkelés a Piavén vaspontonokon és faladikokon történt. Az előbbiben 20, az utóbbiban 10 ember, plusz néhány evező utász fért el. A műszaki katonák jó része nem tudott evezni. Nagy veszteségek árán, állandó ellenséges tűz alatt két hídfőt építettek ki. A megáradt folyó a kiépített 14 közül tíz hidat elsodort. A 11. lovashadosztály szakaszán rövid idő alatt 400 ponton semmisült meg az ellenséges tűzben, a benne ülőkkel együtt. A magyar tüzérség gázlövésői gázmaszkok használatára kényszerítették az olaszokat. A 11. lovashadosztály folyamatos harcban állt. Az áradás miatt kilátástalanná vált a csapatok utánpótlása és ellátása. A harcokban az osztrák–magyar csapatok vesztesége mintegy 150 000 fő, 31 repülőgép, az olasz, angol, francia csapatoké mintegy 90 000 katona és 43 repülőgép volt.”

Ezek „valószerű” (később feljegyzett) tények.

Haladjunk a fikció érdekében.

Több száz oldalnyi leírást olvastam el külföldi és magyar történészek munkáiból a Piave menti harcokról. Mire *Az éjszaka mélyén 1914* című regényem huszárra, Kiss Ádám megjárva az európai, nyugati és keleti frontokat, megérkezik a déli frontszakaszra, otthonosnak kellett lennem a hadállásokban, az olasz–francia csapatok létszámában, támadási terveikben, lövegeik tűzerejében, a francia külügyminiszter, Pinchon és az egyesített antanterők főparancsnoka, Foch marsall döntéseiben, ismernem kellett a Monarchia hadtestjeinek, a kereteikben harcoló magyar hadosztályoknak a számát, ellátottságukat, a gázlövegek használatát, hatását, a huszárezred részvételét a harcokban. Elengedhetetlen volt, hogy megismerjem az utászok feladatait is a fémkompok vízrebocsátásában, a facsónakok teherbírását.

Mindazt tehát, amiben (a fikcionált) Kiss Ádám már huszárhadnagyként részt vesz.

Sétálgassunk tovább a fikció érdekében, hogy tárgyunk lehessen nem a csata valószerű megörökítése, hanem a csata helyzeteibe vetett ember története (lelkialapota stb.), ami korábbi (fikcionált) sorsa folytatása.

„Dolomitgerincek. Szorosok. Barlangvájatok. Hegyi patakok. Zuhogók.

Ahol lehet, ügetésben a zászlóalj előtt a század, a magaslati síkságokon vágta-ban, a lejtőkön szárviisszatartással ereszkedve.

Kiss Ádám elégedett a lovával. A pihenőkben átkarolja a nyakát, szokása szerint megcsókolja a homlokát.

A távolból ágyúdörgés.

Már a puskalövések is hallatszanak, de a tüzérek és a gyalogság még láthatatlan.

Zöldi alezredes gyalogezrede támadásban.

Leereszkednek a folyóval párhuzamos nagy síkságra. Egyre több a holttest. Magyarok, osztrákok, szerbek, olaszok.

Lovas futár vágat el mellettük, megadja a Piave alsó folyásánál a gyülekezési pontot, még ötven kilométer, hajnalban kezdődik az átkelés.

A távolban, mint a madárijesztők, kinyújtott karral három alak. Amikor a közeliükbe érnek, integetnek. Az egyikük Ábel. Az olasz előőrs a szakaszukra támadt, hárman maradtak, a lovaikat is kilőtték, hárman maguk mögé ültetik őket, karolj át fiam, mondja Kiss Ádám Ábelnek, a hegedű? hát az odalett, tudsz banni a karabélyoddal? lőttem már veled, hadnagy úr.

A folyóparton Hajdú sorakoztatta a zászlóaljat.

Utászok érkeztek, pontonhidakat kezdtek építeni a gyalogságnak.

A tulsó parton az olasz és a francia ütegek tüzet nyitottak.

Nem volt föld, nem volt ég, víz sem volt, csak a becsapódások, robbanások, a mindent elborító füst. A pontonhidakon egymást taposták a szuronyt maguk elé szegezve rohanó bakák. Az utászok vízre lökték a csónakokat, kétszer annyi embert parancsoltak beléjük a tiszték az átkelés gyorsítására, mint amennyit elbírtak. A halottakat úsztatta az ár, a sebesülteket a drótakadályokra sodorta, megjelentek az olasz repülők, géppuskázták az átkelőket, a megmaradt csónakok és az úszó vaspontonok elérték a tulsó partot, az életben maradtak felkúsztak a meredeken, beásták magukat, a huszárok ekkor indultak. Átkelés! Átkelés! ordította Hajdú, úsztatták a lovakat, kardheggyel lökdösték maguk előtt a hullákat, Kiss Ádám látta, hogy Ábel holttestét a túlpartra vetették a hullámok, felkapaszkodott a meredeken, fedezékbe parancsolta azokat, akik a századból átjutottak, a gyalogság rohamra indult, a tüzérség a tulsó partról fedezte őket, estére viisszaszorították az olaszokat. Kiss Ádám Hajdú parancsára tartalékba vezette a kézitusa után életben maradt huszárokat egy domb mögött.

Hajdú magához rendelte.

Átadja, hadnagy úr, a századot a helyettesének.

Nincs helyettesem, százados úr, elesett.

A rangidős altisztnek...

Értettem...

A folyó közepső szakaszán felkészült egy hadosztályunk az átkelésre. Megszakadt velük a rádió-összeköttetés. Bennünket még elérték a törzsből. Azt az utasítást kell elvinni nekik, hogy a megadott időpontnál két órával később kezdjék a támadást, mert a tüzérségünk gázlővedékei a mieinket is veszélyeztethetik. Ötven kilométerre vannak. Három órád van, hogy időben érkezz.

Kiss Ádám ellenőrzi a hevedert, a patkókat, a tölténytáskát. Nyeregbe száll. Sík terep van előtte. Ha nem ugratja a lovat rögtön vágta-ba, könnyen elérhetik az

ellenség szórványos golyói. Átvág. Gázlót keres. Visszajut a másik partra. Erdő. A fák itt már védelmet nyújtanak. Ösvényt talál. Domboldal. Ereszkedik.

Feltáru a középső folyókanyar. Még egy magaslat. Felér.

A csapatok már a csónakokban. A többiek a pontonhidakon törnek át.

Tudja, hogy elkésett. Tudja, hogy nem ő késett el, az átkelést kezdték el a megadott időnél korábban.

A lova ágaskodik, le akarja vetni, használnia kell az erős szárhúzást és sarkantyúzást, hogy nyeregben maradhasson, engem félt, gondolja, mert a túlsó partról az ágyúk már lövik az átkelőket.

Leszáll. Leül a kavicsos partra. Bámulja a távoli kézitusát, szuronnal, karddal, puskatussal esnek egymásnak.

A messzeségben szürkészöld felhő.

A katonák mintha színpadon küzdenének, és szerepük szerint lassítaniuk kellene a mozdulataikat. Nehézkésen emelkednek a karok, a kardok óvatosan kaszabolják a levegőt. Mindkét oldalon megkezdődik a visszavonulás. A hátrálók a torkukat markolják. Köhögnek. Botorkálnak. A szél az ellenséges állások felé viszi a szürkészöld felhőt.

Talál egy pocsolját. Átnedvesíti a zsebkendőjét, szájára, orrára teszi.

Már nem szürkészöld, már sárgásfehér gomolygást fúj visszafelé a szél.

Szakít egy darabot az ingéből. Megnedvesíti azt is a pocsoljában. A ló tűri, hogy a fejére terítse.

Fatörzshöz köti a kantárt.

A nedves zsebkendővel az arcán elindul.

Kavicsos a lejtő, néha elcsúszik.

A halottak keze utolsó mozdulatukként a torkukon. A még élők vért köpnek. A haldoklók vízért könnyörögnek.

Bedugult a füle. Az erősödő ágyúlövésektől kipattan.

Kaszabolja maga körül a levegőt. Még vissza tud nézni, látja, hogy a lova a mellső lábára ereszkedik.”

* * *

Akkor *érezem*, hogy erdei sétám vezet valahová, ha a leírt szöveg megjeleníti a bennem élő *látomást*.

Amikor Kiss Ádám visszanéz a lovára, s látja, hogy (mint egy lassított felvételen) ereszkedik a mellső lábára, habár a leírásban ez csak néhány szó, ám a pillanat látomásában a tágabb léthelyszín is megjelenik: a háború örvénylésében elvesző sorsok...

Hetedik sétám térképe Proust felismerésével rajzolható meg: az írói „látomás-mód, annak az általunk látott egyedi univerzumnak a feltáruulása, amit mások nem látnak”.

Nem – Eco módján – közvetlenül gondolunk az olvasóra.

Ama *egyedi* univerzum feltáruulása helyet készít sok-sok egyedi (olvasói) univerzum számára is.

* * *

A regény megjelenése utáni hetekben elismerő e-mail levelet kaptam debreceni olvasómtól, Hornyik Lászlótól. Annak igazolására, hogy mit nyújtott számára

Az éjszaka mélyén 1914, elküldte András nevű nagyapja (némileg általa rendezett szövegű) visszaemlékezését a piavei csatára.

„A szemben állók pontos információkkal rendelkeztek a támadás tervéről, ezért aztán a tüzérségi előkészítés után a Piave folyón átkelő gyalogságot olyan pergőtűz fogadta, amilyenre még nem volt példa. András mellett már nem egyesével haltak meg a társak, hanem tucatjával omlottak bele a megáradt folyó zavaros vizébe. Neki sikerült azért a folyón átkelnie, de visszanézve biztos volt benne, hogy arrafelé nincs út többé, itt kell elpusztulnia.

Odaát valahogy meghúzták magukat a szerencsés kevesek, várták, hogy mi a további parancs. Hadtápként az éjszaka egy szállítmány kenyér, valamint egy hordó rum érkezett a túlpartról, a kenyeret azonban az utolsó pillanatban elsodorta a víz, csak a rumot sikerült nagy nehezen átmenteni. András és egy társa küldetése az lett, hogy a hordó rumot derékszíjjal átfűzve továbbvigye az előttük harcoló bajtársaknak mint hadiellátmányt. Szállítás közben többször el kellett dobniuk a hordót, s hasalni a gránátok elől, de valahogy mégis megérkeztek az első géppuskaszakaszhoz, akik örültek bár a rumnak, de fölöttébb hiányolták mellőle a kenyeret. Kérdezték még, hogy mikor jön a váltás, ők lelkesen biztatták a géppuskásokat, hogy rövidezen, de erről maguk is tudták, hogy annyit ér csak, mint a haldoklónak a feltámadás közeli lehetőségéről szónokolni.

A következő pár nap a kölcsönös tűzharcról, előrenyomulásról és visszavonulásról szólt, váltakozó eredménnyel, mindkét fél ezrével áldozta fel bakáit a tűzben, de számottevőbb veszteséget mindenképpen a Monarchia által vágóhídra küldött ezredek szenvedtek, srapnel, gránát és a kitűnő találmánynak bizonyult dumdungolyó hatásaként, mely utóbbi arról volt nevezetes, hogy nemcsak behatolt az ellenség testébe, de ott még utógyújtás segítségével fel is robbant, így tüntetve el végleg az áldozat személyazonosságát. Mivel nyár volt, a lövészárkokban elpusztult, szögesdrótokon fennakadt katonák tetemei pár nap után rettenetes bűzt kezdtek árasztani, a legyek és szúnyogok milliárdjai pedig végképp elviselhetlenné tették a kúszó-mászó-bujkáló katonák életét.

Június 21-én reggel András mellett robbant egy gránát. A légnomás beledobta őt egy rozsdás, vízzel teli aknagödörbe. Hanyatt fekvé, sárral és vérral lepetten, eszméletlenül feküdt. Órákkal később egy szanitéc megfogta a kezét.

– Te! E’ még itt él! – szólt oda társának, és vállára emelve biztonságos helyre cipelte őt az ellenség tüze ellenére.”

A maga „*egyedi univerzumára*” emlékező katona átélte „tényei” (valószerűi) organikus belehelyezhetők a regényírói látomás egyedi univerzumába a fikció és az olvasó találkozási lehetőségének egy változataként.

* * *

Két további példa a fikcióban feltáruló egyedi univerzum látomásának és az egyedi (olvasói) sorsnak a találkozására.

Az egyik.

A *Követésben* az 1944 végi események nyomában jár a kétezres évek Emlékezője. A múltban vele, mint tizennégy éves fiúval együtt bujkáló leányka neve (a valóságban): Sonja. Ám mivel a regény jelen idejű fikciójában is meg kell jelennie,

holott tényszerűen abban Sonja már nem volt jelen, új nevet kapott (a múltba visszamenőleg is): Vera.

A regény megjelenése utáni hónapokban a már idős Sonja egyik lánya a szöveg alapján (helyek, utcák, események) sejteni kezdte, hogy a regény Verája tulajdonképpen nem más, mint az anyja: Sonja.

Az egyik későbbi olvasótalálkozón ifjú hölgy dedikációt kér. Azt mondja, így írjam: Vera unokájának. De a Verát ugye tegyük idézőjelbe, mondom. Bólint.

A fikció segíthet az olvasónak – anélkül, hogy az író *közvetlenül* gondolna rá munkája közben – abban, hogy követhesse erdei sétájában.

A második.

1918. nyár végén Pinchon francia külügyminiszter és a már említett Foch marsall, az egyesített antanthaderők főparancsnoka koccintanak a győzelemre. És a békére, mondja a külügyminiszter. A Marsall elgondolkozik. Ez nem béke lesz, mondja, csak fegyverszünet, úgy húsz évre. John Keegan, aki a jelenetet leírja hatalmas hadtörténeti könyvében, hozzáteszi: csak néhány hónapot tévedett.

Bertolt Brecht ama néhány hónapnyi „tévedéssel” egy időben vizionálja fikciójában, a *Kurázsi mamában* a háború folyamatos végeérhetetlenségét. A dráma sok-sok színpadi előadása után 2012-ben, a legújabb bemutatón (Radnóti Színház) Zsótér Sándor rendezésében a néma Katrin nem dobolással figyelmeztet az újabb vészre, hanem riasztó erővel egy szerb dalt szólaltat meg, áttaszítva a drámaírói fikciót (a legújabb történelmi tapasztalatok alapján) egy további rendezői-színészi fikcióba. Foch marsall *tényszerű* szavai, Brecht *látomása* után ez magával ragadja a nézőt (olvasót) a balkáni háború sok-sok egyedi történetébe.

Azért ne hagyjuk említés nélkül, hogy az író (a színházi ember) a tény valóságából a *formával* keresi a fikció látomásának igazságát: nyelv, szövegritmus, bekezdéstechnika, hosszú-rövid mondatok váltakoztatása (színpadon az eszközök arzenálja).

Ama erdőnek hatalmas a kiterjedése. Nem hat-, nem hétszázévi. Benne ébredünk, térünk nyugovóra, álmodjuk regényeinket.